

מחקרים בשומרוניות בעברית ובארמית

מוגשים לאברהם טל

עורכים

משה בר-אשר ומשה פלורנטין

מוסד ביאליק • ירושלים

על תצורת השם בלשון חכמים

משה בראשר

א. הערות מבוא

1. כבר נאמר פעמים אחדות בעבר כי העיסוק בתורת הצורות של לשון חכמים נתמקד בעיקרו בתצורת הפועל; כנגד זה אך מאמץ מחקרי מועט הוקדש לתצורת שם העצם. עם זאת אין להתעלם מן המחקרים הלא מעטים שעסקו בתחום זה. הרי הדוגמות הבולטות: מאמרו של מו"ר פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל על משקלי שם הפעולה של בניין קל¹; ביורווי המקיפים של פרופ' ישראל ייבין במסורת המשתקפת בניקוד הבבלי, הכוללים גם תיאור שיטתי של הממצאים במשנה ובספרא²; מחקרו החשוב של ד"ר בן-ציון גרוס המנוח בסוגיית המשקלים חתומי-ן במקרא ובלשון חז"ל לרבדיה³; מאמרו של פרופ' יצחק גלוסקא על משקל מפעל⁴; מאמרו החשובים של ד"ר חיים א' כהן על משקלים הפותחים במ"ם ובתי"ו⁵;

* המאמר הזה נישא כהרצאה בישיבת המליאה (על הנושא "העברית לתקופותיה"), שהתקיימה בקונגרס העולמי השלושה-עשר למדעי היהדות ביום כ"ו באב תשס"א (14 באוגוסט 2001) בקריית האוניברסיטה העברית בהר הצופים. הוספתי לו הערות להשלמה ולהרחבה. יוער כאן כי בפועל הצעתי בהרצאה רק את הסעיפים 1-19, 30 בלבד. המחקר הזה נסתייע בתמיכה של הקרן הלאומית למחקר ונעשה במסגרת העבודה על הנושא "מבואות לדקדוק לשון חז"ל".

1. ראה י' קוטשר, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל (לפי כתב יד קאופמן)", ספר בראילן למדעי הרוח והחברה, קובץ העשור (תשט"ז-תשכ"ה) ב' לאוניברסיטת בראילן, בעריכת מ"צ קדרי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 51-77 (= י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' קח-קלד; להלן: קוטשר תשל"ז); רובו של המאמר עוסק במשקלי שמות הפעולה של בניין קל במשנה (עמ' קי-קלא בפרסום משנת תשל"ז).

2. י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, א-ב, ירושלים תשמ"ה (להלן: ייבין תשמ"ה).

3. ב"צ גרוס, המשקלים פעלון ופעלן במקרא ובלשון חכמים, ירושלים תשנ"ד (להלן: גרוס תשנ"ד).

4. י' גלוסקא, "שמות משקל מְקַטַל במקרא ובמשנה ומשמעויותיהם", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 280-298.

5. ח"א כהן, "שמות עצם בתחילית מ"ם במשנה - משקל ומשמעות", מסורות ט-י-יא, ספר היובל לגדעון גולדנברג (תשנ"ז), עמ' 101-113; "שמות בתחילית ת' בלשון התנאים: המשקלים תְּפַעֵלַת, תְּפַעֵלַת, תְּפַעֵלַת", תעודה טז-יז (תשס"א), עמ' 491-508.

מאמר שכתבה תלמה צורבל על המשקלים הסגוליים⁶; עבודותיו של ד"ר צמח קיסר על שורת משקלים במסורות תימן מתוך זיקה לכתב יד קאופמן ולכתבי יד אחרים⁷; עבודתה המקפת של גב' אסנת דמרי על משקלים הפותחים במ"ם⁸; מאמרו של פרופ' שמעון שרביט על משקלי שמות הפעולה⁹, ואף אנוכי הצעתי בירורים בשמונה משקלים בארבעה ממאמריי¹⁰.

2. אולם המחקר מצפה לתיאור שיטתי וכולל של תצורת השם בכללותה ובעיקר לתיאור שיטתי של כלל המשקלים על פי המסורות המהימנות ביותר של עדי הנוסח, ובראשם תיאור הממצאים במשנה. את המשימה הזאת נטלתי על עצמי. בתוך העבודה על העמדת המבואות לדקדוק לשון חז"ל שאני עוסק בה, אני מבקש לתאר תיאור מפורט את תורת ההגה ואת תורת הצורות הניבטות מכתבי היד קאופמן (= ק) ופרמה ב (= פ). בשנים האחרונות הקדשתי את עיקר מאמצי לתיאור שיטתי של תצורת השם בכל אחד משני כתבי היד. משגמתי לתאר את כלל המשקלים בכל אחד ואחד משני כתבי היד הנזכרים, החילותי בתיאור משווה של רוב¹¹ הממצאים בשני כתבי היד אל הנתונים בעדים נוספים. כוונתי לכתבי יד עתיקים-אחרים: כתב יד אנטונין לסדר טהרות (= א),

6. ת' צורבל, "שמות העצם במשקלים קָטֶל/קָטֶל, קָטֶל באוטוגראף פירוש המשנה לרמב"ם", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 297-309.
7. ראה בייחוד צ' קיסר, מסורות שבעל-פה ומסורות שבכתב של לשון המשנה: תצורת שם העצם במסורת תימן, עדה ולשון כג, ירושלים תשס"א.
8. א' דמרי, שמות עצם במשקלי מ"ם תחילית בכתב יד פארמה ב של המשנה בהשוואה למקרא ולכתבי-יד אחרים של המשנה, עבודת גמר, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע תשנ"ט.
9. נוסח ראשון, "התגבשות שמות הפעולה בלשון חכמים", ראה אור בקובץ עיונים בלשון חכמים - תקצירי ההרצאות לסדנה על הנושא דקדוק לשון חכמים ומילונה וביבליוגרפיה נרחבת (בעריכת מ' בראש), המכון ללימודים מתקדמים, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ו, עמ' 114-116. נוסח שני ("צמיחתם והתגבשותם של שמות הפעולה בעברית הקדומה") רואה אור בספר זה.
10. משקל פָּעַי-פָּעַי לגלגוליו ומשקל פָּעַי נידונו במאמרי "צורות הקשר וצורות הפסק בלשון המשנה ...", מחקרים בלשון ד (תש"ן), בעמ' 69-70 (פָּעַי) ובעמ' 70-77 (פָּעַי-פָּעַי); משקל פֶּל נידון במאמר "לתיאור משקלי השמות בלשון המשנה עם הדגמה ממסורת כתב יד פארמה ב", בקובץ עיונים בלשון חכמים וכו' (ראה הערה 9 לעיל), עמ' 12-20; "משקל פָּעַל בלשון המשנה וחלופותיו (מסורת כתב יד פארמה ב ועדים אחרים)" רואה אור במחקר חלמוד ג - ספר הזיכרון לפרופ' א"א אורבך בעריכת י' זוסמן וד' רוזנטל (בדפוס). הדיון כאן נוגע למעשה בארבעה משקלים (ראה להלן 18§); "ממחקר שם העצם בלשון המשנה: משקל פָּעַל במסורת כתב יד פארמה ב ובעדים אחרים", מתפרסם בספר נטיעות לדוד, ספר היובל לדוד וייס הלבני (בדפוס).
11. אין נתון הנוגע לשם מן השמות במשקל מן המשקלים שאינו נבדק בדיקה משווה במחקריי, אבל נתונים רבים שהם מובנים מאליהם או שאין בהם כל חידוש אינם כלולים בחומר המשווה שאני מתכוון להציע בתיאורי המשקלים.

פרמה א (= פא), קמברידג' בהוצאת לו (= לו), פריס 328-329 (= ספ); ועמם קטעי הגניזה שתוארו בידי ד"ר גבריאל בירנבאום¹² ובידי אחרים,¹³ וכן הדפוס הראשון של המשנה, נפולי רנ"ב (= ד"ר) ודפוסים מנוקדים כדפוסי קושטא, ונציה, אמסטרדם וליוורנו. כן ניתנת הדעת למסורות שבעל פה ובייחוד למסורת תימן (על פי נתונים שאספתי מכתבי יד תמועד רת"¹⁴ ועל פי נתונים שנשאבו מן המסורת שבעל פה). אף נותן אני את דעתי לממצאים בעדים אחרים – ישירים ועקיפים – בעלי ערך ומשקל רב, כעדויות המשתקפות בתוספתא ובסוגיות שבשני התלמודים, כנתונים הבאים בפירושים קדמוניים ובראשם פירוש הגאונים לסדר טהרות על פי מהדורת הרי"ן אפשטיין,¹⁵ ספר הערוך, פירוש הר"ש ופירוש המשניות לרמב"ם. מובן שהדעת ניתנת גם לממצאים במסורת השומרונים, בתעתיקים יוניים ולטיניים ובמסורות שבפיוט. יש משקלי שמות שיריעת ההשוואה כוללת מאות עדויות מחמישה-עשר ויותר עדים, ויש שההשוואה מצומצמת; הכול כפי שנראה לי מתבקש והכרחי.

3. אין צריך לומר שפעולת ההשוואה מובילה למסקנות שונות; יש שהיא מבססת את איתנותם של ממצאים רבים, ויש שהיא מחלישה את כוחם של נתונים מסוימים; פעמים שהיא מגלה את ריבוי פניה של המציאות הלשונית שהילכה בהיות לשון חז"ל לשון דיבור חיה בהציעה חלופות צורה רבות, המבטאות מגוון לשוני או מגוון דיאלקטי, ופעמים שהיא רומזת לריבוי צורות שנתגלגלו במהלך מסירתה של לשון חז"ל.

מובן מאיליו כי העיסוק המשווה מעכב את פרסומן הסופי של תוצאות מחקריו בשני כתבי היד המתוארים, אבל שכרו הרב של העיסוק הזה בצדו אם חותרים אנו להצגת תמונה כוללת של דקדוק לשון המשנה ולא לתיאור של

12. ג' בירנבאום, פרקים בתורת ההגה והצורות של לשון המשנה על פי קטעי גניזה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילן, רמת-גן תשנ"ד.

13. ראה למשל נ' אלוני, "קטע משנה עם ניקוד ארץ-ישראלי", ספר היוכל לרבי חנוך אלבק, ירושלים תשכ"ג, עמ' 30-40.

14. תמועד הוא כתב היד שפקסימיליה שלו הופיעה בספר, סדר מועד של המשנה כתב יד בנוסח תימן, שהוציא לאור י"ל נחום עם מבוא מאת ש' מורג, חולון התשל"ו. ת הוא כתב היד שפקסימיליה שלו ראתה אור בספר, סדרי המשנה נזיקין קדשים טהרות כתב יד בניקוד לפי מסורת תימן, עם דברי מבוא מאת ש' מורג, שני כרכים, ירושלים תשל"ל (לשעבר היה כתב היד בספרייה הלאומית בירושלים) [ומספרו היה 4⁰1336], אבל הוא שב לבעליו הראשונים לפני שנים אחדות והרי הוא שם עם הכרכים "האבודים" הכוללים את הסדרים זרעים, מועד ונשים; כולם מונחים כספר החתום ואין החוקרים רשאים לראותם).

15. י"ג אפשטיין, פירוש הגאונים לסדר טהרות עם מבוא והערות, ערוך בידי תלמידו ע"צ מלמד [מהרורה עברית], ירושלים תשמ"ב (להלן: אפשטיין).

שתיים ממסירותיה בלבד. מכל מקום, אף שהתיאור המשווה טרם הושלם, דומה אני שאפשר כבר עכשיו להציע כמה מסקנות כוללות שביסוסן אינו מוטל בספק. לא אטעה אם אומר כי לכשיושלם הבידור המשווה, רוב הדברים שאומר כאן יעמדו בעינם, וכל שישתנה ייגע בפרטים בלבד.

ב. הערות על תצורת השם

4. אבוא עכשיו להציע כמה מן המסקנות של הבידורים שנעשו עד כה על יסוד מה שאמרו אחרים ובעיקר על יסוד בירוריי שלי. מסקנות אלו מתמקדות בחמישה תחומים:

(א) שאלת המשקל והמשמעות; (ב) משקלי השם בלשון המשנה לעומת לשון המקרא על פי שתי מסורותיה העיקריות: מסורת טבריה ומסורת בבל; (ג) תצורתם ומסירתם של שמות שלא נקרו במקרא; (ד) ייחודים בתצורה; (ה) דרך התיאור של משקלי השם (או התיאור המשולב של משקלים). אגב ההצעה של חמשת הנושאים הללו אגע פה ופה בעניינים נוספים ככל שהדבר יידרש. אחר כך אבוא לעיין במשקלי פֶּעַל.

א. משקל ומשמעות

5. העיסוק במשקלי השם כרך מאז ומתמיד את התיאור הצורני בבידורים סמנטיים. גם בכמה מן המחקרים שהוקדשו למשקלי השם בלשון חכמים ושהזכרנו לעיל¹⁶ בחנו חוקרים את הקשר בין משקל למשמעות. כך עשינו גם אנחנו עכשיו אגב התיאור של כל משקלי השם בלשון המשנה. ודאי הוא שניתן לקבוע אל נכון שיש גם יש שמות שיש בהם קביעות או אוטומטיות (מְמִילָאוֹת בלשונו של פרופ' זאב בן-חיים) בין משקלו של השם למשמעו. יחס קבוע כזה ניכר היטב בשמות המציינים את הפועל (ה־agent), כגון פעלן/פועלן או פֶּעַל. כמו כן ניכר הדבר היטב במשקלי שמות הפעולה; למשל, משמצאת דְרִישָׁה או סְקִילָה, נמצאת למד שאלו הם שמות המציינים את שם הפעולה או את פרי הפעולה של דרש ונדרש, סקל ונסקל בקל ובנפעל.

6. אולם מיותר להעיר כי הבידור הכולל של כלל המשקלים מראה כי ברבים מהם אין יחס קבוע ואוטומטי (מְמִילָאִי) בין המשקל למשמעות. לא מעטים הם המשקלים שנתלכדו בהם משמעויות רבות. למשל משקל פֶּעַל בקמץ לא מתקיים – כוונתי לפֶּעַל שאינו מציין בינוני של פעלים עומדים אלא שמות עצם רגילים – כורך בתוכו הוראות שונות; הרי כמה מהן:

16. ראה למשל הערות 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9 לעיל.

א. שמות אחדים מציינים שם פעולה או פרי פעולה של בניין קל בלשון הכללית, כגון עָדִיר (כלים כט, ז) במסורת פר וק, המציין את פעולתו של הַעוֹדֵר, או תָּפֵר (שם כג, א; כח, א) בכתב יד פר ואולי גם בפא,¹⁷ המביע שם פעולה או פרי פעולה של תָּפֵר; מה שמכונה בעברית שלנו תְּפִירָה ותָּפֵר. וביתר הבלטה מצויים כאן שמות פעולה ופרי פעולה של בניין קל בתחום המשפט: גָּזַל, גָּנַב, הָרַג, תָּנַק וְכֶפֶל.¹⁸

(ב) יש שמות המציינים אבר מאברי הגוף, כגון עָקֵב, פָּרַס.¹⁹

(ג) שם של בעל חיים: רַחֵל.

(ד) שם מקום: תָּצֵר.

(ה) שם של כלי או של חלק ממנו: יָתֵד, תָּרַר (במסורת פר ופא²⁰), 'חור המחט'.

(ו) שם של חומר: יוֹן (טיט טובעני), בָּצֵק.

מובן כי משקל המציין שורה של הוראות, אין לדבר בו על יחס קבוע בין משקל למשמעות. כך הם הדברים באשר לרוב המכריע של המשקלים.²²

ב. בין לשון חז"ל ללשון המקרא

7. נוכל לומר בצורה ברורה וחד-משמעית, כי כל משקלי השם שנמצאו בלשון המשנה, הנתונה לנו בשני כתבי היד ק ופר ובעדים אחרים, מצויים בלשון המקרא; או בניסוח מהופך, כל משקלי השם המצויים במסורת טבריה ובמסורת בבל של המקרא מצויים גם במסורות הלשון של המשנה. לשון אחר, מצד המצע המורפולוגי לשון המקרא ולשון חז"ל מייצגות מערך זהה במשקלי השם. אבל בתוך המערך הזה מתגלים גם הבדלים לא מעטים. ואלו שני ההבדלים העיקריים:

א. הבדלים בכמות. יש משקלים המתועדים במקרא במידה מצומצמת ובלשון חז"ל נרחב שימושם ביותר; למשל משקל פעלן/פועלן המציין את שם הפועל

17. בפר הניקוד מלא: שֶׁתִּפֹּר (x2), אבל בפא מצאנו ניקוד חלקי בלבד: שהתפיר (x2). ואין מניעה להניח שגרסתו זהה לזו של פר.

18. ראה קוטשר תשל"ז, עמ' קכב-קכג.

19. ומצויה גם חלופה סגולית: פָּרַס, כגון הַפָּרִיס (ק, חולין ג, א; תמיד ד, ב), וכן הוא בפס ובדפוס ליוורנו הַפָּרַס (x2 שם ושם), וגם בפיוט האשכנזי מצאנו פָּרַס (ראה א' אֶלְדֵר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, כרך ב: ענייני תצורה, עדה ולשון ה, תשל"ט, עמ' 96).

20. ראה להלן § 9 (א).

21. מיותר לומר כי חומר משמש כאן במשמעות כללית ולא כהוראתו בפי פימאים.

22. ויש מה לומר על הצד השווה של מעט המשקלים שיש בהם יחס קבוע בין משקל למשמעות, אך עניין זה קובע מקום לעצמו.

(ה-agent) מתועד במקרא בשם רְחֻמָּנִיּוֹת²³ (איכה ד, י) בלבד, אבל בלשון חז"ל נסתעף שימושו ביותר; ביישן/בוישן, גדפן/גודפן, גזלן/גוזלן, עבדן/עובדן הן אך דוגמות ספורות ממשקל רב היקף.²⁴ וכך אפשר לומר על אודות משקל פְּעִילָה. כבר ציין קוטשר את קיומו של המשקל הזה בלשון המקרא, כגון אֶכְיִלָה (מלכים א יט, ח), שְׁרִיקוֹת עדרים (שופטים ה, טז) ועוד. שימושו נרחב מאוד בלשון חז"ל, ובמשנה לבדה הוא מצא בו כמאה ושלושים שמות.²⁵ אף האוטומטיות בגזירתו (או בנטייתו) כחלק מבניין קל ומבניין נפעל מתמסדת רק בלשון חז"ל.²⁶ גם משקל פְּעַל המציין אדם בעל עיסוק מתמיד או מקצוע או מי שיש לו תכונה קבועה, מרובה שימושו בלשון חז"ל.²⁷

ב. ברמת הפרטים יש לומר שרוב מכריע של השמות המצויים גם במקרא וגם במשנה שקולים בשני הרבדים במשקל אחד. כמעט אמרתי שטבעי הדבר שהשם בְּצַק הנמצא במקרא (למשל ירמיהו ז, יח) בא בכל העדים המנוקדים של המשנה בכל שלוש-עשרה הופעותיו כדרך ניקודו במקרא. הניקוד החרגי, שנמצא פעם אחת בכתב יד ק – בְּצַק (כלים ט, א) ליד בְּצַק (פעמיים במשנה זו גופה), אין בו כדי להעיד על מעבר של המילה ממשקל פְּעַל אל פְּעִל; לפי טעמי אין זו אלא פליטת קולמוס.²⁸ עם זאת, צריך לציין שיש לא מעט שמות שנקדו גם במקרא וגם בלשון חז"ל, ואתה מוצא בהם מעבר למשקל אחר בצד קיומה של הצורה

23. לכאורה אפשר לטעון כי רְחֻמָּנִיּוֹת חוזרת אל צורת יחיד רְחֻמָּנִי (זכר), רְחֻמָּנִי (נקבה), אולם ספק אם אפשר לטעון כך אחרי בירורו המצויין של גרוס (ראה גרוס תשנ"ד, עמ' 97–98); הוא מראה היטב כי צורות פעלן/פועלן, צורת הנקבה שלהם היא פעלנית/פועלנית. גרוס הולך ומונה שם (עמ' 68–138) עשרות צורות נקבה; כולן יְנִית (ביחידה) יְנִית (ברבים). ואכמ"ל.

24. ראה גרוס תשנ"ד, עמ' 57 ואילך. ויש מקום לומר כי לעתים (!) הזהות בין לשון המקרא ללשון חז"ל במשקלי השם נוגעת בעיקר לרוכב הפחות קרום של לשון המקרא, למשל פעלן/פועלן מתועד במקרא רק במגילת איכה, חיבור שנכתב לאחר חורבן הבית הראשון, לא לפני אמצע המאה השישית לפסה"נ; גם בקומראן עדיין מצומצם שימושו של המשקל (מצאנו שם גדפן, זידן ועוד צורה אחת או שתיים). ועוד נידרש לעניין זה בבוא העת.

25. ראה קוטשר תשל"ז, עמ' קי (דוגמות מן המקרא), קיג ("הרשימה הזאת, הכוללת כ-130 שמות [...]").

26. זו דעתו המפורשת והבהירה של מ"צ סגל (דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 73): "קטילה רגילה עד מאד במשנית כשם הפעולה של בנין פְּעַל [...] ואפשר ליצור שמות פעולה בצורה זו מכל פעל ופעל".

27. ראה להלן § 22, 23 הערה ט. הוכאו שם רק הנתונים מסדר טהרות במסורת פר; אילו הרחבנו את הרשימה למשנה כולה היו מיתוספים שמות רבות אחרים, כגון הָרַג, הָרַם ("נודרים לְהַרְגֵים וְלְתַרְמֵים" – נדרים ג, ד במסורת ק; אך מסורת פא מכוונת אל הָרַג וְתַרְם במשקל פְּעַל [כמו תַּחֲסֵם-תַּחְמֵים]: לְהַרְגֵים וְלְתַרְמֵים).

28. ואולי בְּצַק/bāseq היא הגייה תניינית של בְּצַק/bāseq; ובה תנועה קצרה בהברה סגורה ממירה את הקמץ בהברה פתוחה.

הזהה ללשון המקרא. כגון אֶהָל (אהלות ג, ז [ט] בכתב יד פר) המשמשת כך במקרא ובלשון חז"ל, ובצדה מצאנו גם את אָהָל (למשל כלים יח, ב פר). ויש עוד לא מעט שמות כיוצא בזה. ומצאנו גם שמות שצורתם בלשון חז"ל שונה מזו של לשון המקרא (בניקוד המסורה), כגון שֶׁפִּין (משלי כג, ב) לעומת סֶפֶן ברוב כתבי היד המשובחים של המשנה (כגון כלים יג, א)²⁹ וגם כאן אפשר להצביע על דוגמות נוספות לא מעטות.

ג. שמות שלא נקרו במקרא וגלגוליהם

8. מקום מיוחד בתיאור תצורת השם בלשון חז"ל תופסים מאות השמות שלא נקרו במקרא והופעתם הראשונה במקורות מתועדת בספרות חז"ל. חלק ניכר מן המאמץ המחקרי של תצורת השם מתמקד בהם. בירור עניינם הדקדוקי של שמות אלו כרוך תחילה בבירורים פילולוגיים בשביל קביעת הנוסח המדויק ובשביל הצעת הפירוש הנכון של השמות הללו ושל ההקשרים שהם נתונים בהם, בירורים שהם השלב הקודם לכל ניתוח דקדוקי. הספקות גדלים שבעתיים כאשר מדובר בשמות מעוטי תפוצה – וכאלה יש מאות רבות – שנקרו בסדרים ובמסכתות שלא הכול היו בקיאים בהן.

9. אדגים את העניין בעיון קצר בשתי הלכות ובשני שמות שנודמנו בהן. שנינו במשנה כלים (יג, ה):

"מחט שניטל חרירה או עוקצה טהורה [...] של סקיים שניטל חרירה טמאה".
 העדויות חלוקות באשר לשם העצם שנקרה כאן פעמיים. אלו הממצאים:
 א. חרירה (פעמיים); כך הוא בכתבי היד ק, פר, פא, לו, רמב"ם (מהדורת הר"י קאפח), וכן הוא בד"ר וכן קרא הערוך (ערך "חרר" ב).
 במנוקדים שבעדים האמורים מצאנו שתי קריאות נבדלות:
 – חֲרִירָה (כתב יד פר; ומעין זה מצאנו גם בפא: חֲרִירָה בלא ציון המפיק בה"א)³⁰. כלומר לפנינו השם חֲרַר במשקל פֶּעַל כמו יִתַּד.

29. ראה קוטשר תשל"ז, עמ' תמט. וכן מ' בראשון, "משנה כתב יד פארמה ב לסדר טהרות – דברי מבוא", קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק א', תשל"ב, עמ' 166–185 (להלן: בראשון תשל"ב); עניין סֶפֶן נידון שם בעמ' 181.

30. יצוין כי גם בשם השני אין מפיק בפר; מצאנו שם עוקצה (בקר על גבי הה"א המבטל את המפיק). אך אין לבנות על סימון הרפה בכתב יד זה כפי שהראה ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, תל-אביב תש"ם, עמ' 17–18, שכן נקדני כתב היד מרכיבם להחליף בינו לבין סימן המפיק. מכל מקום מן ההקשר ברור שמדובר בשני שמות בכינוי הנצמד לנסתרת (חַרַר שלה, עוקץ שלה).

- תְּרִיָּה (כתב יד ק; וכן קרא דפוס ליוורנו בהופעה הראשונה; ולמעשה לכך כיוון גם בהופעה השנייה, אלא שטעה שם וגרס: תְּרִיָּה בהמירו את הרי"ש בדל"ת). כלומר לפנינו השם תְּרִיר במשקל פֶּעֶל כמו עָבִיט.
- ב. פס קרא פעמיים: תְּרִיָּה³¹ (= תְּרִיָּה); נוסח זה (בלי ניקוד) ידוע גם מכתב יד אחד שהביא הר"י קאפח בחילופי הנוסח למשנת פירוש המשניות לרמב"ם.³² וכן מצאנו בדפוסי הבבלי במסכת שבת (דף קכג ע"א); הובאה שם משנתנו ממסכת כלים. הווה אומר, לפנינו השם תְּרִיר במשקל פֶּעֶל כמו קָלַל, או תְּרִיר במשקל פֶּעֶל כמו תְּרִיץ.
- ג. תְּרִירָה (= תְּרִירָה) פעמיים בכתב יד ת, וכן הביא הרב קאפח מכתב יד תימני אחר.³³ לפנינו תְּרִיר במשקל פֶּעֶל כמו לְשׁוֹן או תְּרִיר (תְּרִיר) במשקל פֶּעֶל כמו פְּרוֹשׁ.
- ד. חוּרָה (= חוּרָה, חר שלה); כן מצאנו בדפוסי הבבלי במסכת שבת (דף נב ע"ב), שם הובאה משנתנו ממסכת כלים. וכבר ציין הרי"ן אפשטיין (עמ' 31 הערה 19), שהגרסה הזאת נמצאת בכתבי היד של הבבלי.³⁴ כלומר לפנינו השם חר [חור] (במשקל פֶּל כמו דָּב, חָק וכיוצא בהם) בתוספת כינוי הנסתר.
- ה. חֲדִידָה; זו הגרסה שהביא הר"ש בפירושו,³⁵ וזו כנראה גרסתו של בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות.³⁶ בהיעדר ניקוד אין בידינו לקבוע את צורת היחיד לדיוקה (תְּחִיד או תְּחִיד ועוד).
- ו. חוּדָה, היא הגרסה בתוספתא כלים (בבא מציעא ג, ט), וכן גורס כתב יד מינכן בבבלי שבת קכ"ג ע"א. לפנינו השם חוד [חוד] (במשקל פֶּל כמו דָּב, חָק וכיו"ב) בתוספת כינוי הנסתר.
- ז. חוּדָדָה, כך מצאנו בכתב יד מינכן לבבלי שבת (שם) כפי שהעיר הרי"ן אפשטיין (שם, שם). כלום מדובר בצורת יחיד חוד; וחודדה היא חלופה גרפית של חֲדָה (חוּדָה), שהדל"ת הדגושה שבה צוינה באות כפולה?³⁷
31. בפתח במקום חטף פתח כמקובל בכתב יד פס (ראה מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, עדה ולשון ו, ירושלים תש"ם, עמ' 36–37).
32. כך גורס כתב יד אחד בהיקרות השנייה של המילה. זהו כתב היד המסומן בידי הרי"י קאפח באות א, והוא כתב היד של הרמב"ם עצמו.
33. זהו כתב היד שסומן ק בידי הרי"י קאפח; הוא גורס: "חוררה [...] חירורה".
34. "בנוסחאות שם: חורה".
35. "ואית דגרסי חדידה מלשון 'תחתיו תודדי חרס [חרש]' " (איוב מא, כב; ראה אפשטיין, עמ' 31 סוף הערה 19).
36. "אבל הגאון גורס כנראה: חדידה" (שם, עמ' 32 הערה 3).
37. ראה י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח, עמ' 1258–1259, וכן מאמרי "כתיבים שלא הובנו", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 85–92.

ונחלקו הפירושים אם מדובר ב"ראש המחט החד שבו עושים חורים, ועוקצה [של המחט] הוא הראש השני שבו מכניסים את החוט". פירוש זה יאה לגרסות המביאות צורה בדל"ת (חדידה, חודה וכו'), אבל יש מי שפירש שמדובר ב"חור שבו מכניסים את החוט, והחלק החד מכונה עוקצה [של המחט]",³⁸ פירוש התואם את הגרסות ברי"ש.

נקל לטעון שהצורות בדל"ת נתגלגלו מן הצורות ברי"ש או להפך, כלומר רי"ש הפכה לדל"ת או דל"ת היא שהפכה רי"ש בשל דמיון הגרפי.³⁹ אבל מעבר לאמת ההיסטורית קיימת האמת הטקסטואלית המקיימת זו בצד זו גרסות חלופיות שעדיהן מהימנים. מכל מקום ראוי להעיר ששבעה עדים מזבחרים של "סדר המשנה" מקיימים צורה מן השורש חר"ר ויו"ד בין שתי הרי"שים; אלא שקריאותיהם חלוקות: חֲרִירָה או חֲרִירָה; בתיאור מסורת פר תבוא המילה במשקל פֶּעַל ובתיאור מסורת ק היא באה במשקל פֶּעַל.⁴⁰

10. ושנינו במשנת כלים (ד, ג):

"שולי קורפיות ושולי קוסים הצידונים,⁴¹ אף על פי שאינם יכולים לישיב שלא מסומכין, טמאין; שלכך נעשו מתחילתן". מדובר כאן בשני סוגי כלים (קורפיות, קוסים) שחלקם התחתון חד, ואינם יכולים לשבת אלא אם כן משעינים אותם על חפץ אחר.⁴² לענייננו נתמקד כאן בקצרה בשם העצם קוסים/קוסין, שנקרה במשנה כולה פעם אחת בלבד כאן במשנתנו. הרי העדויות שבידינו:

א. הקוֹסִין היא הגרסה בפר, ק, פא, ת וכן הוא בדפוס ליוורנו. וכך הוא בלא ה"א הידיעה (ובלא ניקוד) בלו ובד"ר. וזו גרסת "יש שונין" בפירוש הגאונים לסדר טהרות (אפשטיין, עמ' 14): קוסין. וכן גרס הערוך (ערך "קסט", ה, ט).

ב. קוצין, כעדות מפורשת בפירוש המשנה לרמב"ם ("ויש כותבים בצד"י").⁴³

ג. פוסים. כך גורס בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות (אפשטיין, שם: "הכוסים הצידונים") וכן הביא הרמב"ם בפירושו למשנה על אתר ("ויש במקצת נוסחאות שכותבים פוסים");⁴⁴ וזו גרסת כתב יד פס: פוסים.

38. ראה אפשטיין, עמ' 32 הערות 3-5.

39. ושתי רי"שין הפכו שתי דל"תין (חרירה < חדידה), או שתי דל"תין הפכו שתי רי"שין (חדידה < חרירה) בשל משוגת מעתיקים?

40. ואכן לא מעט שמות משתבצים במשקלים שונים בשני כתבי היד המתוארים.

41. הנוסחאות חלוקות אם מילה זו באה בלא וי"ו החיבור: הצדניין/הצדניים/הצידונים/הצידנים (כך היא בכתבי היד ק, לו בפירוש הגאונים לסדר טהרות ובערוך) או שיש בה וי"ו החיבור [= הפירוש]: והצדניין/והצדניים (כך היא בכתבי היד פר, פא).

42. ראה הר"ח אלבק על אתר.

43. ראה מהדורת הר"י קאפח על אתר.

44. ראה ההערה הקודמת.

ופירש הרמב"ם "כוסות של חרס, בעלי שוליים חדים כמו קוץ, לפיכך נקראו קוסים, ואף על פי שהוא נכתב בסמ"ך ויש כותבים בצד"י".⁴⁵ וכתב בעל הערוך "קוסין – פ' כוסות ממש, הן כ' בק' מתחלפין", ומעין זה הביא הרי"ן אפשטיין (שם, סוף הערה 24) בשם בעל ספר המליצה ("קוסין הם שוליים שעושים לקורפאות, כדי ששימו עליהם הכוסות, נקראו כוסין והם כני הכוסות").

אם אמנם מדובר בריבוי של השם פוס, הווה אומר שימשו בלשון שתי צורות ריבוי של השם – פוסות וגם פוסים – בהבדל הוראה ביניהן. פוסות – הן כוסות באשר הן. פוסים – הן כוסות בעלי צורה מיוחדת – חדי בסיס כקוץ (כדעת הרמב"ם), או כני הכוסות (כדעת בעל ספר המליצה).

לסיכום, הגרסות חלוקות בטקסט העיצורי של השם: קוס, קוץ או פוס. אם הכתיב קוץ משקף צורה מקורית, משמע קוץ רכוס הם שני שמות נבדלים שגיזרונם שונה, ואם קוץ הוא קוס הוא כוס, עדות יש כאן לניחוח משני של עיצורים לא נחציים בשם ששורשו עברי.⁴⁶

מצד הניקוד כל העדים המנוקדים גורסים וי"ו חלומה, וזו הקריאה העולה מפירושיהם של הראשונים שהובאו לעיל, שחיברו את קוס לקוץ או לכוס. משמע לפנינו שם במשקל פול בחולם מתקיים כמו דוד, סוד ואחיהם.

11. כללו של דבר, שמות רבים המופיעים בספרות חז"ל בכלל או במשנה בפרט נקרו לראשונה רק ברובד לשוני זה. במקרים אלו, כאמור, תיאורם הדקדוקי של מאות שמות כרוך תחילה בבירור פילולוגי ובמאמץ פרשני מוקדם. הבירור מראה כי במאות שמות מעוטי תפוצה מתגלה מגוון של ממצאים, ועולת בידינו גרסאות מתחלפות וניתוחים צורניים נבדלים.

12. רוצה אני להוסיף ולהעיר כי יש גם שמות מרובי תפוצה שנזדמנו לראשונה רק בלשון חז"ל ומתגלה בהם מציאות לשונית מעניינת; כזה הוא השם סֶפֶק, שנקרה לראשונה בספרות חז"ל, ומספר הופעותיו במשנה לבדה עולה על מאתיים. מי שיידרש לדפוסים שנוקדו בדורות אחרונים עשוי אולי למצוא תמונה פשוטה; כל צורת נפרד מנוקדת סֶפֶק וכל צורת נסמך מנוקדת סֶפֶק,⁴⁷ והכול אתי שפיר. אבל מי שיידרש לממצאים בכתבי היד ימצא שני פרטים בעלי עניין: (א) מגוון בצורות הנסמך, (ב) שימוש ייחודי של צורת הנסמך. והרי פירוט קצר: א. אנו מוצאים שלוש צורות נסמך: שתיים בחיטוף הקמץ כמצופה על פי כללי הדקדוק: סֶפֶק כמו עֶקב, צורת הנסמך של עֶקב, או סֶפֶק כמו יְתָד, צורת הנסמך

45. ראה הערה 43 לעיל.

46. בדרך כלל חילופים בין עיצורים נחציים למקביליהם הלא נחציים מתגלים בלשון חז"ל רק במילים ממוצא זר (יווני או לטיני). ואכמ"ל.

47. כך ניקד ר"ח ילון וכך מנוקד במהדורת רבי פינחס קהתי – סֶפֶק, סֶפֶק (ראה למשל נגעים ה, א).

של יתד. וצורת נסמך שלישית זהה לצורת הנפרד בקיום הקמץ כתולדת היקש: סֶפֶק – כמו שְׁלִיחַ-ציבור, יֵין נֶסֶךְ, שמות שצורת הנסמך שלהם הוקשה לצורת הנפרד. נעיר כי לפעמים שתי צורות נסמך באות בכתב יד אחד; למשל בכתב יד א מצאנו סֶפֶק טומאתם (טהרות ד, ה), על יד סֶפֶק ביאה / סֶפֶק ספיקות (טהרות ו, ד; ו, ג). בפר מצאנו על פי רוב סֶפֶק, כגון סֶפֶק נגעים (נגעים ה, א), אבל גם סֶפֶק חמש לידות (טהרות ד, יג, אך הצירי תוקן לפתח). ובכתב יד פא מצאנו: סֶפֶק העירוב (עירובין ג, ד) ליד סֶפֶק אשת אחיו (יבמות יא, ד), וכן בניקוד הבבלי מצאנו סֶפֶק לקט ליד סֶפֶק לקט.⁴⁸

ב. כן מצאנו בכתבי היד דוגמות רבות לשימוש של הנסמך במקום הנפרד, כגון סֶפֶק נָגַע [...] (ניקוד בבלי, ידים ב, ד);⁴⁹ סֶפֶק הוא שם סֶפֶק אינו שם, סֶפֶק חי סֶפֶק מת, סֶפֶק נכרי סֶפֶק ישראל (פא, יומא, ח, ז); ומצאנו דוגמות רבות במסורת תימן; למשל כך מנוקד במשנה זו מיומא בכתב יד ת-מועד; וכך מצוי לרוב בכתב יד ת, כגון סֶפֶק נָגַע סֶפֶק לא נָגַע (עדויות ב, ז). ריבוי הדוגמות מלמד שאין מדובר במשוגת ניקוד אלא בתופעה מקורית.⁵⁰

לסיכום, רוב מכריע של השמות בלשון המשנה שלא באו בלשון המקרא מגלים מגוון גדול בענייני תצורה.

ד. ייחודים בתצורה

13. מן הברור של מאות רבות של שמות (ושמא אלפים) בתוך כלל המשקלים ניבטות גם תופעות ייחודיות לרוב. כוונתי לצורות שנקרו אך פעם אחת בעד אחד, ואתה תוהה לעתים אם שגיאה לפניך, כפי מה שאמרנו על הניקוד בֶּפֶק שמצאנו פעם אחת בכתב יד ק.⁵¹ אבל יש גם יש שנקרית בידינו צורה ייחודית שבירורה מעלה ממצא בעל חשיבות, שכן לא מיעוט העדויות קובע את משקלה של צורה, אלא אחיזתה במציאות הלשונית שבה נתונה לשון חכמים היא הקובעת את משקלה; מה שנקרה בטקסטים שלנו אך פעם אחת עשוי להיות צורה רגילה במסורת אחרת של העברית או בטקסטים חיצוניים או בלשונות קרובות מוצא או קרובות מגע כארמית ללהגיה. כבר הצבעתי על קיומה של צורת נִפְעַל בכתב יד פר ורק בו, בשורש טמ"א (נִיטְמַאתָּה, נִיטְמַאתִי), העולה בקנה

48. ראה ייבין תשמ"ה, עמ' 924.

49. ראה שם.

50. לשימוש ייחודי זה של סֶפֶק יוקדש ברור נפרד בתיאור הכולל של משקל פֶּעַל בעבודתנו.

51. ראה לעיל 78 ב, אך ראה הערה 28 לעיל.

אחד עם הממצאים בעברית נוסח שומרון;⁵² וכיום אין מי שיערער על מהימנותה של הצורה נִפְעַל (חלופה של נִפְעַל). כדבר הזה נקרה לנו גם בכמה וכמה שמות עצם. אצביע כאן על דוגמה אחת כזאת ואפרט במקצת את עניינה.

14. מתכוון אני לשם עצם יחידאי גם במקרא וגם במשנה. רוב העדים במשנה גורסים בו צורה המוכרת לנו מנוסח המסורה הטברני למקרא, אבל כתב יד פר מקיים בו במשנה צורה ייחודית, שאין לפקפק במהימנותה. הרי פרטי הדברים:

"ויעש לו אהוד חרב, ולה שני פיות גִמְד ארכה" (שופטים ג, טז). הביאור המקובל של גִמְד הוא אִמָּה או אמה מצומצמת כדעת הקדמונים: "גרמידא אורכה" (תרגום יונתן על אתר). ומשם לפירוש רד"ק: "גמד – שיעור אמה, וכן ת"י גרמידא". ורלב"ג "לא היה ארכה כי אם אמה". אבל רש"י אומר: "גומד ארכה – אמה גדומה". וראויים לכאן דבריו של רשב"ם בבבלי ב"ב דף ק ע"א: "גמדין – אמות קטנות מפרקו עד אצבעותיו, ויש אומרים אמות שלמות דקרא כתיב 'גמד ארכה'". וכבר השבעים מדברים על אמה מצומצמת: ὀκταμῆς το αὐτῶν αὐτῶν – עניינה כמחצית אמה או שלושת רבעי פסיעה.

15. מילה זו נזדמנה במשנה פעם אחת; שנינו במשנת כלים (כט, א): "נימי כיפה של זקינה והגומדין של ערביין". כל כתבי היד והדפוסים המנוקדים גורסים והגומדין (ק, ת וכן דפוס ליוורנו⁵³) / הגומדין (פ), שהיא צורת הרבים של גִמְד על דרך פוּתְלִין/פוּתְלִין מן פוּתַל; כלומר לפנינו הריבוי המכונה הריבוי הארמי. התיבה מתבארת "בגד שהוא אמה על אמה ונותנין אותו הערכים על פיהם ועל אפיהם [...] מרוב הקור, וגומד פ[ירושון] אמה כדכת[יב] 'ולה שתי פיות גומד אורכה', ומתרגם רב יוסף גרמידא" (אפשטיין, עמ' 75); ובגיליון כתב יד פא מצאתי הערת פירוש זו: "חתיכת בגד אמה ארכה נותן אותה על חוטם מפני הקור".

16. כתב יד פר – ורק פר לבדו – גורס ׀הגומדין (במ"ם דגושה!). צורה זו אינה צורת הרבים של גִמְד אלא של גִמְד. גִמְד תואמת את המקבילה הארמית בעלת ארבעת העיצורים: גרמידא של ת"י ושל הארמית הכבלית, garmida של

52. ראה מאמרי "בירורים בלשניים בכתבי-היד של המשנה – טיפוסי הלשון וקווי ייחוד בלשון", דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, כרך ז (חוברת 7), ירושלים תשמ"ו (להלן: בר-אשר תשמ"ו), עמ' 190–192, ולאחר מכן במאמרי "מערכת הבניינים בלשון התנאים", מחקרים בלשון ה-1, ספר היובל לישראל ייבין, תשנ"ב, עמ' 132–134.

53. יש לדייק ולומר כי ק מגקד [ן]הגומדין (בדל"ת רפה); וכך הוא גם בדפוס ליוורנו: ׀הגומדין (בקובוץ בגימ"ל), אבל ת מגקד ׀הגומדין (בדל"ת דגושה). ומעין זה הוא ניקודו של ר"ח ילון – ׀הגומדין, אבל רח"י קוסובסקי (מהדורה ב!) הביא צורת ריבוי עברית: ׀הגומדין.

המנדאית ועוד יותר גורמידיא של הסורית ובמידת מה גם גורמיזא, הצורה השנייה שנמצאה במנדאית.⁵⁴ מיותר להעיר כי המ"ם עשויה לגרור צורה כעין גַמְד שִתְהַגָּה גַמְד בתנועה שפתית לפנייה. ואפשר שהרי"ש תניינית היא וחוזרת אל שלב שבו צורה כעין גַמְד או גַמְד נתממשה בה הכפלת המ"ם במבנה דיסימילטורי $mm < im$, כלומר גַמְד/גַמְד (גוּמְד) < גרמד/גורמד.⁵⁵ מסתבר אפוא כי מסורות העברית הכירו שתי צורות של המילה בשני משקלים נבדלים: גַמְד הסגולית ולידה גַמְד (גוּמְד), כשם שמצאנו את שֶבֶט הסגולית ולידה את שְׂרֵבִיט, המתגלגלת מן-ברור מן הצורה šabbīt (אכדית šabbītu).

דוגמה זו (ויש אחרות שכמותה) מלמדת עד כמה רבים החידושים בתצורת השם בלשון חז"ל העולים מתיאור כתבי היד העתיקים, אבל רובי החידושים אינם ככוללות אלא בפרטים.

ה. התיאור המשולב של משקלים

17. בתיאור משקלי השם אין מנוס מהצגה פורטת שלהם – כמקובל בכל תיאור דקדוקי – משקל אחר משקל מן הראשון עד האחרון. עם זאת צריך לומר שמשקלים רבים אחוזים זה בזה בשל גורמים התלויים במציאות הלשונית בזמן שהעברית הייתה לשון חיה או בתהליכי מסירתה וגלגוליה בעל פה ובכתב במהלך ימי הביניים. לאור זאת ברור לחלוטין, שהבא לתאר את משקלי השם צריך שיציג משקלים קרובים זה עם זה, כדי לתת את הדעת לכל מה שמחבר ביניהם ולכל מה שמבדילים זה מזה.

18. כבר הראיתי במקום אחר שארבעה משקלים המציינים בעיקר שמות תואר וצורות בינוני, אחוזים זה בזה.⁵⁶ כוונתי למשקלים אלו: (א) פֶּעַל הדגוש בנטייה (הנכתב כמעט תמיד כתיב מלא): אָדוּם (אָדוּמִים), עָגוּל (עָגוּלִים); (ב) פֶּעוּל בחולם מתקיים:⁵⁷ גָּדוּל (גָּדוּלִים), קָרוּב (קָרוּבִים); (ג) פֶּעוּל שהחולם הופך בו שורוק בהברה פתוחה לא מוטעמת: מְתוּק (מְתוּקִים), יְכוּל (יְכוּלִין), (ד) הבינוני הסביל של הקל פֶּעוּל: שְׁמוּר (שְׁמוּרִים).

54. רוב הנתונים הללו מובאים בערך "גַמְד" במהדורה החדשה של מילון L. Koehler – W. Baumgartner משנת 1967 (בהשתתפות B. Hartmann, E.Y. Kutscher כרך I: א – טב"ח).

55. ההבדל בין התנועה בהברה השנייה, e (צירי) בעברית לעומת i בארמית, אינו פוגם בדמיון המכריע בין שתי הצורות.

56. ראה מאמרי בספר אורבך שהוזכר בהערה 10 לעיל.

57. בדברי כאן על קמץ מתקיים, אני מתעלם מצורות כגון הנסמך גָּדַל וכיו"ב שנקרו בניקוד המקרא. הללו זכר אין להן במסורות לשון חז"ל; החולם של גָּדוּל מתקיים בל"ח בכל מעמד.

בשל זהות צורות היחיד בנפרד בשלושת המשקלים הראשונים – א, ב, ג לעיל (לא רק בכתיב אלא בעיקר בהגייה), קיים בסיס להמרה של כל אחד מהם בשני האחרים. ובשל זהות צורת הנטייה של המשקל השלישי (ביחיד פֶּעוּל, אבל בנטייה פֶּעוּלָה, פֶּעוּלִים, פֶּעוּלוֹת) עם הצורות המקבילות של הבינוני הפֶּעוּל (פֶּעוּלָה, פֶּעוּלִים, פֶּעוּלוֹת) נוצר בסיס לזהות בין שני משקלים אלו; ונמצא הבינוני הפֶּעוּל של הקל מתקרב לשלושת המשקלים הראשונים. כך אנו מבינים את הופעתן של צורות כמו אָרוּף, עָגוּל במקום אָרוּף (אָרוּף), עָגַל (עָגוּל), וכך מתפרשת הצורה יְכוּלָה בצד יְכוּלָה בכתב יד פר.⁵⁸ ולא רמזתי כאן אלא לדוגמות מועטות של החילופים שנמצאו בין ארבעת המשקלים. בנוסף לזאת יש להדגיש את הבסיס הסמנטי-תחבירי המשותף המוביל להיקש בין ארבעת המשקלים; מדובר בצורות בינוני של פעלים עומדים⁵⁹ או בצורות בינוני פסיבי, וכולן מתארות מצב וסטטיות. וכבר מצאנו חילופים של קָצַר, קָצַר וקָצוּר⁶⁰ ודומיהן בשל דמיון הוראתן, ועל כן אין פלא שצורות דומות גם בהגייתן וגם בהוראתן כארבע הצורות הנידונות תתחלפנה זו בזו.

19. לסיכום, המחקר צריך שייתן את דעתו לאחיזה שמשקלים קרובים בחלק ממרכיביהם העיצוריים והתנועתיים נאחזים זה בזה; אם כתוצאה של שינויים שחלו בתהליך המסירה בימי הביניים או כתהליכים שהתרחשו בלשון החיה. לשון אחר, מי שיידרש לעשרות המשקלים של שם העצם בלשון חז"ל, יראה אל נכון את מידת אחיזתם של משקלים קרובים זה בזה ויוכל להעריך את משקלם של העירובים בין המשקלים, כדי לקבוע מה נשתנה בידי המוסרים ומה עשוי היה להשתנות בתהליך טבעי בלשון חכמים בעודה משמשת כלשון דיבור.

ג. משקלי פֶּעַל

20. בדיון עד כה עמדנו על חמש בחינות לעיון בתצורת השם תוך הדגמה מנתונים שנלקחו מן התיאור של משקלים רבים. עמדנו על הבחינות הללו:

58. ביתר פירוט נציין כי מצאנו בפר יְכוּלָה (כלים ד, ב; יו, ג) לצד יְכוּלָה (כלים יח, ב ועוד x11), יְכוּלִין (שם ד, ג ועוד x8), יְכוּלוֹת (פרה ה, ט; טהרות ז, ד).

59. אולי לא מיותר להעיר כי אָדָם היא מעיקרה צורת הבינוני של אָדָם, הנתון לנו בצורת הנסתרים אָדָמו (איכה ד, ז); וְגָדוּל היא צורת הבינוני של גָדַל (איוב ב, יג); ויְכוּל וּמְתוּק הן צורות הבינוני של יָכַל (בראשית לב, כה) ושל מְתַק, שנקרית לנו בצורת הנסתרים מְתַקוּ (איוב כא, לג) – כולן צורות בינוני המתארות מצב הן.

60. ראה ש' שרביט, נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות והכנות למהדורה מדעית, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, רמת-גן תשל"ו, עמ' 103–104. וכן מאמרי, "עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתב יד רומי 32 לספרי במדבר", תעודה ג (תשמ"ג), עמ' 154.

משקל ומשמעות, לשון המקרא ולשון חכמים, שמות שלא נקרו במקרא, ייחודים בתצורה ואחיזה של משקלים קרובים זה בזה. עתה אציע בצורה שיטתית, אך בקיצור נמרץ, את עניינם של שניים-שלושה משקלים קרובים, ותוך כדי כך תשתקפנה חמש הבחינות שהעמדתי עליהן בדבריי עד כה. מבקש אני לומר דברים אחדים על משקלי פֶּעֶל, היינו פֶּעֶל בקמץ מתקיים ופֶּעֶל בקמץ שאינו מתקיים. בשל שיקולים הקשורים בהוראותיהם ובשימושיהם התחביריים של המשקלים, אני מציע אותם כשלושה משקלי משנה:

א. פֶּעֶל, המציין עיסוק קבוע או מקצוע (כגון צִיר) או תכונה קבועה (כגון גָּנַב). פֶּעֶל זה הוא בקמץ מתקיים; מעידה על כך צורת הנסמך של הרבים בכמה מן השמות: צִירִי חיה ועוף (כלים כד, טו⁶¹), תַּגְרִי לוד (בבא מציעא ד, ג).
 ב. פֶּעֶל המציין שמות תואר ומעמיד ככל שם תואר וככל בינוני נטייה מרובעת: יחיד – יחידה, רבים – רבות (תִּיב – תִּיבִין, תִּיבַת – תִּיבוֹת).⁶² בין תפקידיו התחביריים של פֶּעֶל זה בולטים שימושיו כגרעין בנשוא מורחב, במבנה פֶּעֶל + לפעול, כגון רשאי לקיימה (פר כלים יב, ז) וכנשוא במשפט שמני, כגון אביה זפאי במציאתה (פר נידה ה, ז). אין לנתק את הצורות הללו מצורות הבינוני של פעלים עומדים המוכרים היטב בעברית המקרא; כגון חָלַשׁ-יִחַלַּשׁ, ובבינוני: חָלַשׁ.⁶³ וכך בלשון חז"ל הפועל חָבַ/יָּחֹב יש לו בינוני חָיַב בצד הצורה חָב המשמשת צורת בינוני נוספת (לשתי הצורות יש הוראות נבדלות), והפועל קָם/יָקוּם יש לו בינוני קָם בצד צורת הבינוני קָם (בהוראות נבדלות).

– כאן יש לנו עדויות לקמץ לא מתקיים, כגון חִיבִי (ק סנהדרין ט, ג ועוד; פא שבת יא, ו), חִיבִי במסורת הניקוד הבבלי.⁶⁴ אבל מצאנו גם חִיבִי בניקוד הבבלי ובמסורת תימן;⁶⁵ ואיננו יודעים אם ניקוד זה מעיד על קמץ מתקיים מעיקרו או על היקש של הנסמך לנפרד (כמו מִתְּנֹת כהונה). ועוד זאת, ספק אם בשורשי ל"י נהגו צורות בקמץ לא מתקיים, כעין רִשָּׁאִי; מסתבר ששימשו רק צורות כמו רִשָּׁאִי.

61. ראה הערה 72 להלן.
 62. צריך לומר שנטייה מרובעת מצויה בפרוטנציאל גם במשקל פֶּעֶל א המציין עיסוק קבוע או מקצוע, אבל בפועל היא מתממשת אך מעט.
 63. יש להבדיל בין שני שימושיו של חל"ש בבניין קל: (א) כפועל עומד המציין סטטיות: חָלַשׁ, יִחַלַּשׁ והבינוני חָלַשׁ; הוא מיוצג במקרא בצורות וַיִּחַלַּשׁ (איוב יד, י; הצורה באה בהפסק), חָלַשׁ (יואל ד, י); (ב) כפועל יוצא-דינמי: חָלַשׁ, יִחַלַּשׁ, חוֹלַשׁ; זה מיוצג במקרא בצורות וַיִּחַלַּשׁ (שמות יז, יג), חוֹלַשׁ (ישעיהו יד, יב).
 64. ראה ייבין תשמ"ה, עמ' 967. וכן הוא במסורת אשכנז, כפי שהעירני ידידי ד"ר חיים א' כהן.
 65. ראה שם.

לסיכום, נראה ששימשו בקטגוריה זו גם צורות בקמץ מתקיים (כפי שמעידה צורת הנסמך חִיבִי) בדומה למשקל פֶּעֶל-א וגם צורות בקמץ לא מתקיים (כפי שמלמדת צורת הנסמך חִיבִי).

ג. פֶּעֶל המציין שמות שונים בלי הגדרת משמעות קבועה, כגון צָנָאֵר, נָדָל ועוד (ראה סעיף 29 להלן). בכמה שמות יש עדות שמדובר בקמץ לא מתקיים (צָנָאֵר, צָנָאֵרִי; שֶׁבֶת, שֶׁבֶתוֹת). שיוכם של השמות האחרים המתפרטים להלן (בסעיף 29) למשקל זה מבוסס על פי סברה בלבד.

21. הנתונים הנוגעים למשקלי פֶּעֶל מובאים להלן (§§ 22, 28, 29) על פי הממצאים בכתב יד פר. ⁶⁶ כבר עכשיו ייאמר כי כלל השמות במשקלי פֶּעֶל שנמצאו בסדר טהרות על פי פר הוא למעלה מחמישים. מן החומר המשווה רב ההיקף שאספתי ושעיבדתי אביא רק פרטים אחדים (ראה להלן §§ 25-27) בשל קוצר היריעה.

ברשימות המובאות להלן (§§ 22, 28, 29) משמשים שני סימנים: עיגולית לפני שם - כגון סֶפֶר - מכוונת לומר כי השם אינו מצוי במקרא. צלבית לאחר השם מציינת כי הוא שם נדיר, שנמצא במשנה כולה פעם אחת בלבד, כגון פֶּתֶן +. להלן בא פירוט השמות:

22. פֶּעֶל-א

I אֱלֵאִי/אֱלֵאִי⁶⁷ (= מקונן, מספיד) +; בִּדְדֹד⁶⁸ (= עובד בבית הבוד), בִּלְנָן, בִּנְאִי/בִּנְאִי⁶⁹, בִּקְרָר +, גִּבְאִי/גִּבְאִי, גִּמְלָל, גִּנְבָב, גִּנְנָן, גִּרְעָע/גִּרְעָע[ק] (= אומן מקיז דם) +, זִנְגָג, זִנְהָב (רבים: זִנְהָבִים), זִמְרָר +, זִפְתָּת +, זִקְק (= עושה או נושא נאדות) +, חֲמָר, חֲרָשׁ, טַבָּח (= א) מבשל, (ב) קצב ועוסק בטביחה), פֶּתֶן (= עוסק במלאכת הפשתן) +, פֶּתְתָּף (= סֶבֶל הנושא על כתפו), נִפְחָח, סֶבֶל, סִידָד/סִידָד⁷⁰, סֶפֶר (= עושה סְכָרִים) +, סֶלְתָּת (= עושה סולת), סֶפֶר, סֶרְגָג/סֶרְגָג[ק] (= עושה מרכבות), סֶתְתָּת, עֵזָאִי/עֵזָאִי⁷¹ (= שם פרטי), צֶפְעָע (צִידָד)⁷², צִירָר, צִמְרָר (= אומן

66. בשלב זה של הכירור השלמתי את ההשוואה לעדים אחרים בממצאים של סדר טהרות בלבד על פי נתוני כתב יד פר. לפיכך ויתרתי על הצגת הממצאים בכתב יד ק המקיפים את כלל השמות במשקלי פֶּעֶל במשנה כולה.

67. ראה 23§ להלן, הערה ה.

68. שם זה ואחרים נקרו במשנה בצורת הרבים בלבד, כגון הַפְּדִדִין (טהרות י, ב). לצורך הצעה תמציתית של הנתונים הובאו כאן כל השמות בצורת היחיד.

69. ראה 23§ להלן, הערה ג.

70. ראה 23§ להלן, הערה ד.

71. ראה 23§ להלן, הערה ח.

72. השם צִידָד נמצא במשנה פעם אחת, במסכת מועד קטן (ב, ה): הַצִּידָדִים (ק), הַצִּידָדִים (פא); וכן הוא בלא ניקוד: הַצִּידִין (לו), הַצִּידִין (ד"ר). מעתיק פס טעה והמיר דל"ת ברי"ש: הַצִּידִין.

במלאכת הצמר), קָדָר, °קָיִף/קָיִף (= עושה קופות?) + °קָיִץ/קָיִץ
 (= לוקט תאנים), °קָלָאִי/קָלָאִי (= קולה קליות) + , שֵׁיט/שֵׁיט + , שִׁמְאִי/
 שִׁמְאִי (שם פרטי), °שִׁקָאִי/סָקָאִי (= תופר שקים), °תָגָר.

II °אָגָס⁷⁵, °וֹדָאִי⁷⁶

23. הערות:

א. אילו נערכה הרשימה על פי הנתונים של ק (בסדר טהרות בלבד) היו נגרעים
 ממנה השמות בְּקָר, גַּמְל⁷⁷, זָהָב, סָפָר, קָיִף⁷⁸, אָגָס⁷⁹.
 ב. כל השמות בקבוצה I זהים מבחינה סמנטית; כולם מציינים שמות של בעלי
 מקצוע או תכונה מתמדת. רק השמות אָגָס, וֹדָאִי (קבוצה II) אינם כלולים

בדפוסים מאוחרים של המשנה נקרתה הצורה פעם נוספת בסדר טהרות: של צִידִי חיה ועוף
 (כלים כד, טו); כך מביא גם קוסובסקי באוצר לשון המשנה. וכן מצאנו בכתב יד פס: של צִידִי.
 אך רוב כתבי היד גורסים צִידִי. הרי עיקר הנתונים: שֶׁלְצִידִי (פר), של צִידִי (ת), של צִידִי (דפוס
 ליוורנו); ובלא ניקוד: שלצִידִי/של צדי (פא/לו, ד"ר ורמב"ם [קאפח]). ולזה כיוון קרוב לוודאי
 גם סופר ק שגרס שלצִידִי, אך נקדן כתב היד גורס: שֶׁלְצִידִי; אם אמנם יש צד"י צרויה בק, לפנינו
 הנסמך צִידִי (מן השם צִיד) בלא היו"ד הראשונה. מלשון הפירוש בפירוש הגאונים לסדר
 טהרות, ברור שהוא גרס עושה פעולה (צד או צִיד) ולא את הפעולה עצמה (צִיד): "כמין כף
 מעור יש לאילו שתופסין העוף" (אפשטיין, עמ' 66). יש להעיר כי הגרסה ברוב עדי הנוסח
 מלמדת על שימוש קדמון של בינוני פועל של קל (צד) בתפקיד שִׁמְנִי, שהומר במועד מאוחר
 בשם ממשקל פֶּעֶל (צִיד). הדבר הזה מזכיר את אשר אמר פרופ' זאב בן-חיים על ההבדל בין
 מסורת טבריה המקיימת דגם קדום יותר (פֶּעֶל), למסורת שומרון הנוקטת צורה מאוחרת יותר
 (פֶּעֶל), כגון רוֹכֵב < רֹכֵב, רוֹקֵם < רֹקֵם ודומיהן (ראה ז' בן-חיים "ועוד עיון להערכת
 הכרונולוגיה בלשון", ספר יצחק אריה זליגמן - מאמרים במקרא ובעולם העתיק, ירושלים
 תשמ"ג, עמ' 38, וכן עברית וארמית נוסח שומרון, כרך ה, ירושלים תשל"ז, עמ' 197), והשווה
 מש"כ על בוקר < בָּקָר (בר-אשר תשמ"ו, עמ' 192-196).

73. ראה 23§ להלן, הערה ז. נעיר כי השם קָיִף נודמן רק כשם אביו של אחד מן הכהנים הגדולים:
 אליהוֹעִינִי בין הַקָּיִף (פרה ג, ה). הַקָּיִף היא גרסת פר, וכך הוא בא הַקָּיִף (אבל במועד מאוחר
 נכתבה וי"ו שרוקה מתחת ליו"ד קמוצה); ק גורס הַקָּיִף (צורה במשקל פֶּעֶל), פא, לו וד"ר
 הקיף (בלא ניקוד). פס: הַקָּיִף (מאי קמ"ל?); ת ודפוס ליוורנו גורסים הַקָּיִף וכן ניקד ר"ח ילון.

74. ראה 23§ להלן, הערה ח.

75. ראה 23§ להלן, הערה ב.

76. ראה 28§ להלן, הערה ב.

77. השם גַּמְל נמצא בסדרים אחרים של המשנה והוא מתועד בכתב יד ק, למשל חֲפָר גַּמְל (קידושין
 ד, יד). אבל כנגד ההופעה שנקרתה במשנת כתב יד פר בסדר טהרות (כלים כד, ט): והפוחלץ
 שֶׁלְגַמְלִים, גורס ק שֶׁלְגַמְלִים (צורת הרבים של גַּמְל).

78. ראה הערה 73 לעיל וכן להלן הערה ז בסעיף זה.

79. השם הזה נקרה במשנה רק בצורת הרבים וניקודו בק הוא הַאֲגָסִים/ן (מעשרות א, ג/כלאים א,
 ד); זו צורת הרבים של אָגָס. אבל בעוקצין (א, ו) מנקד ק-2: הַאֲגָסִין (בחטף פתח במקום פתח
 באל"ף); זו צורה זהה למסורת פר הגורס אָגָסִין.

בקטגוריה זו. נראה כי הקמץ בשם אָגַס הוא קמץ מתקיים; הדבר מסתייע מן המקבילה בערבית *إِجَّاص, إِنْجَاص*.⁸⁰ גם התנועה בדל"ת של וְדָאי היא כנראה תנועה מתקיימת.⁸¹

ג. נזכיר כי בכתב יד פר הצורות משורשי ל"י מנוקדות בקמץ בהברה השנייה: בְּנָאי, גְּבָאי, עֲזָאי, קְלָאי, שְׁקָאי/סְקָאי, לבד מן השם שמאי המנוקד על פי רוב בפתח: שְׁמָאי/שְׁמִי (כניקודו במקרא הטברני). כבר הערתי בעבר על המרת פתח בקמץ בשורה של קטגוריות בפר (קרָע < קרְע ואחיותיה, צָד < צָד ודומיה),⁸² וכך הוא גם באשר לניקוד דו-התנועה הסופית י: ay < ay (תְּנָאי < תְּנָאי וכיו"ב בְּנָאי < בְּנָאי וכיו"ב).

ד. ידועה נטייתו של פר להשמיט דגשים חזקים כיו"ד: צִייר, קִיין ועוד.⁸³
ה. השם אֶלְאִי/אֶלְאִי נקרה בצורת הנקבה בלבד ("דיברה המשנה בהווה").⁸⁴
ו. יושם נא לב שהשם הזר, βαλανεύς, נשתלב יפה בעברית משנשקל בה במשקל "מתאים": בְּלָן כמו בעלי מקצוע אחרים; נגרע ממנו רובה של ההברה הסופית והוכפל בו העיצור השני.

ז. אם אמנם קִיף הוא עושה קופות, משמע שם העצם קָפָה גזור מן השורש קפ"ף, ובעל המלאכה קִיף נגזר מן השורש קי"ף בחילופי גזרות ע"ע וע"ו.
ח. סְקָי (= תופר שקים) נגזר משורש מגזרת ל"י סק"י (שק"י), אבל השם שִׁק עצמו גזור משורש מגזרת הכפולים (שק"ק) במעבר הידוע מגזרה לגזרה בפעלים מגזרות העלולים. אפשר שכך יש לפרש את היחס בין עֲזָאי (מהשורש עז"י) ובין עֲזָאו (מהשורש עז"ז).

ט. מתוך ארבעים השמות בקבוצה I, אך שמות מועטים מתועדים במקרא: גְּנָב, קָרַשׁ, טָבַח, סָבַל, שְׁמָאי (שְׁמִי); וְפָר לא נמצא בעברית אלא בארמית המקרא: וְפָרִיא (עזרא ז, כד).

י. שנים-עשר שמות מתוך הרשימה (קבוצה I) הם יחידאים במשנה: אֶלְאִי (אֶלְיִית), בְּקָר, גְּרָע, זְמָר, זָפַת, זָקַק, פְּתָן, סָפָר, קִיף, קְלָאי, שִׁט, שְׁקָאי/סְקָאי. ועוד תשעה שמות מופיעים פעמים אחדות בלבד (לרוב פעמיים בלבד) במשנה, כולם בסדר טהרות: בְּדָד, זָגָג, זָהָב (זָהָבִים), פְּתָף, נְפָת, סָלָת, סָתָת, צִיר, קִיץ.

80. החילוף s (בעברית) / s (בערבית) אינו מטשטש את הזהות במשקלן של הצורות.

81. ראה מה שנכתב לעיל בסוף סעיף 20 ב על הצורות רְשָׁאִי/רְשָׁאִי.

82. ראה בר-אשר תשל"ב, עמ' 181-182.

83. ראה שם, עמ' 182.

84. השווה אל דברי רש"י לשמות כב, יז (המבוססים על הברייתא בבבלי סנהדרין סז ע"א): "מכשפה לא תחיה - [...] אחד זכרים ואחד נקבות, אלא שדבר הכתוב בהווה, שהנשים מצויות בכשפים".

24. בדיקת הממצאים העולים מן ההשוואה לעדים אחרים נוגעת בעשרות פרטים רבי עניין. יש מהם המגלים הבדלי נוסח וגורעים מן הרשימה מקצת מן השמות,⁸⁵ ויש מהם הנוגעים בלשון בלבד בחילוף של משקל פֶּעַל בצורה אחרת של שם המציין agent, וגם הם גורעים מן הרשימה מקצת מן השמות.⁸⁶ רוב ההבדלים נוגעים בשמות שלא נקרו במקרא, אבל יש מהם שנוגעים גם בשמות כאלו, ומעידים בעיקר על חלופות נוסח.⁸⁷ מחמת קוצר היריעה אסתפק בהערות אחדות על דוגמות ספורות בלבד.

25. חָרַשׁ/חָרַשׁ:

(א) שייר בה חרש מלמטן או מלמעלן (אהלות יג, ג).

(ב) הקנטר של בנאי והדקור של חרש (כלים יד, ג).

(ג) והמכבש של חרש (שם טז, ז).

(ד) המכבש של חרש (שם כא, ג).

בארבע המשניות האלו גורס פר חָרַשׁ, שְׁלַחְרָשׁ (x3). אך יש להעיר כי בהופעה השלישית (כלים טז, ז) גרס תחילה שְׁלַחְרָשׁ והסב את הפתח לסגול ואת שני הסגולים האחרונים לקמצים וכן הטיל בשי"ן נקודה ימנית, ונמצא גורס כעת שְׁלַחְרָשׁ (בשתי נקודות - בימין ובשמאל - בשי"ן).

במשנה השנייה (כלים יד, ג) גורס ק: והדקור שְׁלַחְרָשׁ; גרסה זו נתמכת מן הכתיב במשנה זו בגרסה שהביא בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות שקרא "והדקור של חרס" (ראה אפשטיין, עמ' 34) בסמ"ך.

נקדן פס גרס בכל ארבע ההופעות חרש; והרי פרטי הדברים: פעמיים ניקד ניקוד מלא - שְׁלַחְרָשׁ (כלים יד, ג; כא, ג), במקום השלישי (כלים טז, ז) גרס תחילה שְׁלַחְרָשׁ, אבל כנראה תיקן לקרוא שְׁלַחְרָשׁ (כנראה הסב את שני הסגולים האחרונים לקמצים, אך הותיר את הנקודה השמאלית בשי"ן). באהלות הסתפק בציון הנקודה בשי"ן: החרש (= הַחְרָשׁ). מיותר לומר כי החילוף חָרַשׁ/חָרַשׁ נוגע בהבדלי נוסח ממש.

הניקוד בפס באהלות ("שייר בה חרש") נראה שיבוש ברור, אבל העדויות האחרות על קריאת הכלי (הדקור או המכבש), על פי החומר שממנו נעשה (הַחְרָשׁ) ולא על פי המשתמש בו (הַחְרָשׁ) - פעם אחת בפר (כלים טז, ז) לפני התיקון), פעם אחת בק (כלים יד, ג), בפירוש הגאונים לסדר טהרות (שם, שם) וקריאתו המצטרפת של פס - הן עדויות שאי אפשר להתעלם מהן. כבר ראינו

85. ראה למשל את הגרסות המובאות מכתב יד ק בסעיפים 25, 27 להלן.

86. למשל ההבדל בין קָנַף (פר), קָנַף (ק) כמו חָכַם, שצוין בהערה 73 לעיל, משקף שתי צורות נבדלות של עושה פעולה.

87. כזאת היא הגרסה חָרַשׁ תמורת חָרַשׁ הנידונה בסעיף 25 להלן.

שכלי עשוי להיקרא על פי המשתמש בו – כגון מלקוט שלבֶּקֶר (כלים טז, ז) פוחלץ שלגִמְלִים (שם כד, ט) במסורת פר, לעומת מלקוט שלבֶּקֶר, פוחלץ שלגִמְלִים בֶּקֶ ובעדים אחדים, על פי הבהמה שהוא מיועד לה.⁸⁸ וכך הוא במשניות ממסכת כלים, אפשר לו לכלי שייקרא על שם המשתמש בו (התָרֵשׁ) או על שם החומר שממנו נעשה (התָרֵשׁ). העובדה שכלי שנזכר בסמוך נקרא על שם בעל המקצוע "הקנטר של בְּנָאִי" (כלים יד, ג), אינה מחייבת שגם הכלי השני ייקרא על פי בעל המקצוע (הדקור שלתָרֵשׁ), והוא עשוי להיקרא על פי החומר (שלתָרֵשׁ/שלחרס) כגרסת ק ואפשטיין וכתב יד פס. מכל מקום נעיר כי השם תָרֵשׁ אינו מופקע מלשון המשנה, אלא מכמה מן ההקשרים הנ"ל בלבד במסורות אחדות; קיומו בהקשרים אחרים אינו מוטל בספק.⁸⁹

26. תָרֵשׁ (פְּעֵל) / תָרֵשׁ (פְּעֵל):

צורת הרבים של תָרֵשׁ (מן פְּעֵל) היא תָרֵשִׁים/תָרֵשִׁין, וכך מצאנו מנוקדת בכל העדים המהימנים; כן הוא בפר (כלים כט, ג; כט, ו), ק (שם ושם וכן שבת ד, א), וכן מצאנו בשני כתבי היד התימניים (ת־מועד, בשבת שם, ות בכלים שם ושם); וכן מנוקד פא במשנת שבת: שְׁלִתָרֵשִׁים (בפתח במקום קמץ בחי"ת כדרכו של הנקדן); וכך מצאנו ב־פס תָרֵשִׁים (פעמיים במשניות שבמסכת כלים) או תָרֵשִׁים (במשנת שבת, בהמרת קמץ בפתח בחי"ת כדרכו של המנוקד). אך בדפוס ליוורנו מנוקד בשלוש ההופעות האלו תָרֵשִׁין/תָרֵשִׁים. לכאורה טעות היא שטעה הנקדן, אבל ניקוד זה בחטף-פתח יש לו יסוד קדמון. ייבין (תשמ"ה, עמ' 968) מציין לו במסורת הניקוד הבבלי (בצד תָרֵשִׁים/תָרֵשִׁים). אם כן עדות יש בידינו שהמילה שקולה במסורות מסוימות במשקל פְּעֵל בדומה לתְּכָמִים ולאו דווקא במשקל פְּעֵל (תָרֵשׁ < תָרֵשׁ, תָרֵשִׁים). לפיכך אפשר שנקדן דפוס ליוורנו לא טעה.

27. סֶכֶר/סֶכֶר/סֶכֶר:

"מצודות הסֶכֶרִין" (כלים כג, ה) היא גרסת פר, כלומר עושי הסֶכֶרִים; וזו הגרסה שמצאנו בכתב יד ת ובדפוס ליוורנו. וכן קורא פא: הַסֶכֶרִים (בפתח במקום קמץ בכ"ף). פס קורא הַסֶכֶרִים, אף שהמילה כתובה כתיב חסר. לעומת זאת ק כותב שְׁכָרִין, כלומר ריבוי של שְׁכָר (סֶכֶר). קוסובסקי הביא סְכָרוֹן (פעולת הסכירה).⁹⁰

88. ראה בראשר תשמ"ו, עמ' 192-196 ובייחוד סעיף 26.

89. כגון תָרֵשׁ (ערכין ו, ג בכתבי יד ק, ת ודפוס ליוורנו). וראה הדוגמה המובאת בסעיף 26 להלן משבת (ד, א).

90. אם לא תמצאנה עדויות מאששות לצורה סְכָרוֹן, אין מניעה להניח כי מדובר בגלגול גרפי מוטעה של סכרין בהארכת היו"ד לוי"ו.

בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות כותב: "הסכרים פי' כדכתיב 'כל עושי סכר'"⁹¹ (אפשטיין, עמ' 64); כלום כיוון לומר ש"סכרים" הם עושי שְׁכָר (סְכָרִים או סְכָרִים), או "סכרים" היא צורת ריבוי של שְׁכָר שבצירוף "עושי שכר"? דברי בעל הערוך מפורשים יותר, ולפיהם מדובר בעושי סכר: "מצודות הסכרין, פי' שסוכרין הנהר וצדין בו דגים, כדכתיב 'כל עושי שכר אגמי נפש'". וכן פירש הרמב"ם (על פי מהדורת הר"י קאפח) "מצודות הסכרין – מצודה של סוכרי המים בימיות כדי שיתקבצו שם הדגים". לפי שהמילה כתובה תמיד כתיב חסר יש להעדיף את גרסת העדים המהימנים שגרסו סְכָרִים על פני גרסת פס – סְכָרִים – העומדת בבירודדה. אך אין לבטל את גרסתו של כתב יד מהימן מאוד ככתב יד ק (מצודות שְׁכָרִין), אף שהיא עומדת בבירודדה. שהרי כבר ראינו שכלים אינם נקראים תמיד על פי בעל המלאכה המשתמש בהם, אלא על פי הדבר המופעל בידיו – כאן הַשְׁכָרִים ובמקום אחר מצאנו הַבְּקָר, הַגְּמְלִים (הבהמה), או על פי החומר שהכלים נעשו ממנו (הדקור שְׁלַחֲרֶשׁ).⁹² לענייננו, יש לקבוע כי מסורת ק אינה כוללת את סְכָר (כמו שמות אחרים שברשימה) במשקל פֶּעֶל.⁹³

28. פֶּעֶל-ב

אלו שמות התואר והשמות הכלולים כאן: °וְדָאִי/וְדָאִי,⁹⁴ °וְפָאִי/וְפָאִי – (א) בשימוש כללי ("אביה וְפָאִי במציאתה" נידה ה, ז), (ב) כשם פרטי (מצוי במקרא): °וְפָאִי/וְפָאִי (כלים ב, ב ועוד); °חֵיב/חֵיב (חייבת, חייבים), °קָיִם/קָיִים (קיימין, קיימת, קיימות), °רִשָּׁאִי/רִשָּׁאִי. הערות:

- א. לבד מן השם הפרטי וְפָאִי כל המילים הנ"ל אינן מצויות במקרא.
- ב. נזכיר כי בפר יש ניקוד בקמץ לפני היו"ד: וְדָאִי, וְפָאִי.⁹⁵
- ג. כאמור, יש נטייה ברורה בפר להשמיט דגש חזק ביו"ד: חֵיב (כלים א, ה), קָיִים (שם יא, ח ועוד).⁹⁶
- ד. כלום מצאנו את המילה ודאי בפר העומדת עמידה של שם תואר שמקומו כאן (כגון "חמש לידות וודיות [...] חמש זיבות וודיות" בק; כריתות א, ז)? אפשר שמצאנוה במקום אחד; כוונתי למשנה בנגעים (יב, ב) "ויודע שהוא נגע וְדָאִי". יש להסתפק אם לפנינו מבנה של סמיכות – נִגַע של וְדָאִי (המילה ודאי היא שם

91. הכוונה לפסוק "כל עושי שכר אגמי נפש" (ישעיהו יט, י).

92. ראה 25§ וההפניה בהערה 88 לעיל.

93. ראה 23§ לעיל, הערה א.

94. ראה להלן הערה ד וכן 22§ לעיל, פֶּעֶל-א II.

95. ראה 23§ לעיל, הערה ג.

96. ראה 23§ לעיל, הערה ד.

עצם), אזי מקומה של המילה לעיל ב-23 II; או שמא מדובר ב"נגע שהוא נדאי" (ואם כן, המילה ודאי היא שם תואר);⁹⁷ אם כך הוא, מקומה של ודאי כאן.⁹⁸ ועדיין הדברים מצריכים עיון נוסף.

29. פֶּעַל-ג

אלו השמות שנמצאו כאן: לָפַס (= קדרה), מָגַג (= מין גומא), נָדַל, פָּחַם, צָנָר, צָמַל (= פרי [תאנה] בשל, ובהשאלה נערה שבגרה), שָׁבַת.⁹⁹ הערות:

א. כללתי כאן גם את השם שָׁבַת שבמקצת מנטייתו יש הכפלה תניינת של העיצור השלישי: שָׁבַת, שָׁבַתוּ (במדבר כח, י).¹⁰⁰

ב. כאמור, יש לקבוע כי רק בשני שמות יש בידינו עדות מפורשת על קמץ לא מתקיים: צָנָרִי (כלים יד, ד), שָׁבַתוֹת (ויקרא כג, לח). שיוכם של שמות אחרים הוא על-פי סברה בלבד כפי שכבר אמרנו לעיל (§20, ג).

ג. יושם נא לב שארבע מתוך שבע המילים אינן במקרא: מָגַג, נָדַל, צָמַל והמילה הזרה לָפַס.

ד. המשקל המצומצם הזה כורך בתוכו משמעויות שונות:

1. פְּרוֹת וצמחים: מָגַג, צָמַל.

2. חומר: פָּחַם.

3. כלי: לָפַס.¹⁰¹

4. אבר מאברי הגוף: צָנָר.

5. זמן ומועד: שָׁבַת.

הווה אומר, אין במשקל הזה יחס קבוע בין המשקל למשמעות, כברוב המשקלים.

97. במקרה כזה אילו היה בידינו צירוף של שם שמינו נקבה ואחריו שם תואר, היינו מוצאים את הצורה נְדָאִית כגון לידה נְדָאִית, זיבה נְדָאִית (ברומה למה שהובא כאן מכ"י ק, מסכת כריתות).

98. מחמת צמצום היריעה ויתרתי בסעיפים 28-29 על הצעת חומר משווה מעדים אחרים.

99. אעיר כי מצאנו שם נוסף - הַפָּנֶס - בגיליון של כתב יד פר, אבל סופר פר גרס בַּפָּנִים: הַפָּנֶס (כלים ב, ד), צורה במשקל פֶּעַל. וברור אם כן כי פָּנֶס אינה מגוף מסורתו של פר.

100. הצורה שָׁבַתוּ אינה מתועדת בפר, אבל אין לנו ראייה לשלול את קיומה בדקדוק לשון חז"ל. ויש להוסיף בהקשר זה כי יש לא מעט שמות במשקל פֶּעַל, או במשקלים אחרים, שתמורת הקמץ בהברה השנייה אנו מוצאים במסורות שונות פתח ודגש לאחריו בנטיית המילה, כגון וְשֶׁלְסָרְגִין (ז, כלים כד, ח) במקום וְשֶׁלְסָרְגִין.

ויש להזכיר כאן כי יש מי שסובר שאין השם שָׁבַת שייך למשקל קָטַל, ואפשר שהוא גלגול של קָטַלַת והתיי"ו הדגושה היא מיזוג של תי"ו השורש ותי"ו הנקבה. יעוין במה שכתב על כך הראב"ע בפירושו הארוך לשמות טז, כו (תודתי נתונה לד"ר חיים א' כהן שהזכירני מראה מקום זה).

101. וכך אפשר לראות את פָּנֶס (הערה 99 לעיל) שבגיליון כתב היד.

ה. אין צריך לומר שלא ראי השמות המקראיים פָּחַם, צָנָאָר וּשְׁבַת שנתגלגלו כצורתם גם אל לשון חז"ל כראי שמות שלא נזדמנו במקרא כלל. בחלקם הם אולי שמות קדמוניים שנזדמנו לראשונה רק בספרות חז"ל (כגון צָמַל), ובחלקם הם מילים חדשות כמילה הזרה לָפַס שנתמזגה במשקל עברי דגוש, אף שצורתה המקורית אין בה עיצור מוכפל כלל (λοπάς).¹⁰²

30. לסיכום: (א) פֶּעֶל-א הוא משקל בקמץ מתקיים, פֶּעֶל-ב יש בו עדויות לקמץ מתקיים ולקמץ שאינו מתקיים, פֶּעֶל-ג כולל שמות בקמץ שאינו מתקיים. הצורך בשילוב התיאור של שלושת המשקלים ניבט היטב משורת הנתונים שהוצגה בבירור שלנו. (ב) משקלי פֶּעֶל-א ופֶּעֶל-ב הם, כאמור, מן המשקלים המועטים שיש בהם יחס קבוע בין המשקל למשמעות, מה שאין כן פֶּעֶל-ג, שהוא כרוב המשקלים; השמות הכלולים בו כוללים קטגוריות משמעות שונות. (ג) נקל לראות את התרבותו של פֶּעֶל-א בלשון חז"ל לעומת לשון המקרא. (ד) בשמות שלא נקרו במקרא מצויים הבדלים רבים בין עדי הנוסח באשר לניקודם ולשיוכם למשקל מן המשקלים, ויש שההבדלים מתגלים גם בשמות שנקרו במקרא. וגם זאת, פעמים שההבדלים בין העדים משקפים נוסחאות נבדלות ולא רק הבדלים במשקליהם של השמות.

ד. סיכום

31. מערכת משקלי השם של לשון המשנה טעונה תיאור שיטתי על פי הטובים שבעדי הנוסח, ובזאת אנו עסוקים. התיאור על פי שני העדים המובחרים – כתבי יד ק ופר, המייצגים שני טיפוסי לשון נבדלים, מלווה בממצאים משווים מעדים אחרים. ניסינו להציע כאן חמישה מן הקווים העיקריים המוצאים ביטוי בבירורינו ובחננו אותם תוך הצגת הממצאים הנוגעים לכמה משקלים ולהרבה שמות בודדים. השוואת הממצאים בשני כתבי היד ק ופר לממצאים בעדים אחרים מצמצמת במעט את החומר המשותף לכל העדים, אך אינה מחלישה חלקים חשובים מן הנתונים שעדיהם אינם רבים. אפשר לומר כי מערכת השם בלשון המשנה מתגלים בה גם חידושים רבים לעומת הנתונים שבידינו במסורות הקריאה של המקרא. אך על פי רוב חידושים אלו אינם ככוללות אלא בפרטים רבים. החידושים הנוגעים לסוגיות הכוללות הם בשינויים הנוגעים לענייני כמות¹⁰³ או לגיבושי שימושים (כגון גיבושי השימוש בשמות הפעולה),¹⁰⁴ אבל

102. גם φανός אין בה עיצור מוכפל (ראה הערות 99, 101 לעיל).

103. ראה לעיל 7§ א, וכן 23§ הערה ט והערה א ב-28§, וראה מה שכתבתי בסוף הערה 24 לעיל.

104. ראה לעיל 7§ א.

במאות שמות בודדים מתגלים שפעי חידושים הנוגעים לצורותיהם ולשיוכם למשקל ממשקלי השמות,¹⁰⁵ וגם זאת, הבירורים הפילולוגיים מעתיקים את העיון בשמות רבים מן המישור הדקדוקי למישור המילוני והפרשני¹⁰⁶ ורק אחריו בא העיון הדקדוקי. ועוד נידרש לכל זאת.

105. דוגמות רבות פוזרות בדיונונו לעיל בסעיפים 9-10, 16, 22, 29 ועוד.

106. ראה למשל לעיל §§9-10, 25-27.